

FRANCESC TERRADES (1590), INTRODUTOR DEL CONCEPTE DE CONTAGI DE FRACASTORO EN L'ÀMBIT CATALÀ

CREMADES i RODRÍGUEZ, Francesc

 <https://orcid.org/0009-0007-0908-1328>

Llicenciat en Medicina i Cirurgia. Doctor en Traducció i Interpretació. Sant Joan d'Alacant (L'Alacantí).
francesccr1949@gmail.com

Rebut: 8 de maig de 2024

Acceptat: 26 d'agost de 2024

PARAULES CLAU:

- Pesta
- Contagi
- Fracastoro
- Fomites
- Atomisme

PALABRAS CLAVE:

- Peste
- Contagio
- Fracastoro
- Fómities
- Atomismo

KEYWORDS:

- Plague
- Contagion
- Fracastoro
- Fomites
- Atomism

RESUM: Mostrem Francesc Terrades com l'introductor al català del contagi segons Fracastoro. Aprés de revisar obres anteriors, que segueixen la doctrina dels miasmes, acarem fragments del *Compendi de la pesta* de Terrades amb altres d'anàlegs a *De contagionibus* de Fracastoro. Concloem que Terrades és, tal volta, el primer autor en la nostra llengua que adoptà la teoria. A més, al *Compendi*, feu traduccions al català de fragments, en llatí, de Fracastoro.

FRANCESC TERRADES (1590), INTRODUTOR DE LA TEORÍA DEL CONTAGIO DE FRACASTORO EN LENGUA CATALANA. RESUMEN:

En esta obra se atribuye a Francesc Terrades haber introducido la teoría del contagio de Fracastoro en lengua catalana. Hemos llegado a esta conclusión después de revisar varios libros catalanes sobre la peste publicados antes del *Compendi* de Terrades, cuyos autores siguen adhiriéndose a la teoría miasmática. Además, demostramos que Terrades tradujo algunos párrafos del *De contagionibus* de Fracastoro de su latín original al catalán.

FRANCESC TERRADES (1590), INTRODUCER OF THE CONCEPT OF CONTAGIO DE FRACASTORO IN CATALAN. ABSTRACT:

We show Terrades as the author of what is stated in the title. After reviewing works in Catalan on the plague prior to his own, which follow the doctrine of miasmas, we contrast fragments of Terrades' *Compendi* with other similar ones in Fracastoro's *De contagionibus*, concluding that Terrades is possibly the first author in Catalan who adopted this theory. He also translated fragments of Fracastoro's Latin into Catalan.

CITACIÓ DE L'ARTICLE: CREMADES i RODRÍGUEZ, Francesc. "Francesc Terrades (1590), introductor del concepte de contagi de Fracastoro en l'àmbit català". A: *Gimbernat* [Barcelona], 2025; 83: 13-28.
<https://doi.org/10.1344/gimbernat2025.83.1>

Aquest document està subjecte a una llicència Creative Commons

© Francesc Cremades i Rodríguez, 2025

DOI:10.1344/gimbernat2025.83.1

INTRODUCCIÓ

La medicina clàssica designava amb els noms de pestilència o epidèmia tota malaltia no habitual en una regió que afectava gran part de la població i ocasionava la mort de molts dels afectats. N'atribuïa la causa a la corrupció de l'aire en la seua naturalesa, i aquesta corrupció era causada per emanacions o miasmes, de diversos orígens, que el contaminaven.

L'observació mostrava de manera evident que les pestilències tenien la característica de ser contagioses, però els metges clàssics no prestaren atenció al fenomen, i la creença en el contagi es va mantenir tan sols a nivell popular. L'aparició, el segle XIV, de la Mort Negra a Europa va conduir a l'acceptació de la transmissió de persona a persona de determinades malalties,¹ i els metges de l'època intentaren explicar-la en el marc de la doctrina dels miasmes. Així, es recomanava no apropar-se als malalts de pesta per no rebre el flagell per mitjà de la seua espiració i transpiració. Quan la pestilència apareixia a un lloc proper a un altre d'infectat, però sense que haguera bufat cap vent que desplaçara el mal, els metges ho explicaven per l'arribada, des del lloc infecte, de persones o de mercaderies que transportaven amb elles petites quantitats d'aire corromput, i un volum escàs d'aquest aire podia corrompre el de tota una regió.²⁻⁴

El contagi va ser admès també pels metges i, així, a finals del segle XVI Antoni Girauld escriu sobre les causes de la pesta:

“La una és lo ayre exterior que és al rededor y circuyt de nosaltres. L'altra és lo propi nodriment y orden del menjar y del beure de quiscú. Per aquexes dues causes pot procehir la peste. Y més sovint per la gran infectió del ayre, la qual procehex o de vapors que hixen de molts cossos morts, com en temps de guerra, o de altres carns podrides y corruptes, o de la baho y halè que hix de molta gent plegada y malalts de enfermetat contagiosa”.

D'aqueixa manera, Girauld exposa, al principi, les dues causes establertes en les doctrines hipocràtica i galènica, i hi afegeix que, de les dues, la més freqüent és la corrupció de l'aire, la qual es deu, entre d'altres agents, al baf i l'alè de malalts d'infermetat contagiosa.⁵ Antoni Girauld va ser un metge occità que va escriure aquesta obra en català, ja que hi adreçava els consells als habitants del Rosselló. En el fragment de Girauld, com també en la resta dels que apareixen transcrits a aquest article, es preserva la grafia original.

Evitar l'extensió del mal en temps de pestilència va esdevenir un afer d'interès públic, i per aquesta causa es dictaren normes d'obligat compliment per a la població, establertes i supervisades per autoritats expressament escollides amb aquesta finalitat. En són exemples les *Ordinacions de l'Hospitalet*, de 1475,⁶ els *Capítols del Morbo* de Mallorca, probablement de 1469,⁷ i, més exhaustivament, les 73 *Instruccions* que el doctor Angelerio dictà durant l'epidèmia de 1582-1583 a l'Alguer,⁸ entre moltes d'altres.

Les mesures d'higiene pública no es van prendre tan sols en el cas de les epidèmies, sinó també en aquelles malalties esparses que se sospitava que eren contagioses. D'aquest últim tipus són, per exemple, els *Capítols per la roba dels qui moren tísichs*, redactats pel Gran i General Consell de Mallorca, sota la supervisió del metge Joanot Gual, el 1569.⁹

UNA NOVA TEORIA DEL CONTAGI

El concepte de contagi de Fracastoro

Girolamo Fracastoro (Verona c. 1476 – Affi 1553), humanista, metge, astrònom i professor de lògica a la Universitat de Pàdua, és autor de *Syphilis sive morbus gallicus* (1530) i de *De contagionibus et contagiosis morbis* (1546), entre altres obres. L'estudi de la sífilis el va fer interessar-se pel mecanisme de transmissió de les malalties, i a *De contagionibus* exposa una teoria del contagi que, per a alguns autors, inicia l'epidemiologia actual.

Per a Fracastoro el contagi, o desenvolupament de la malaltia en un subjecte pacient, és la conseqüència de la infecció o pas de partícules corruptes, invisibles, des d'un subjecte agent. Aquest pas es pot produir per contacte directe, o a través d'un element contaminat o *fomes*, o a distància, per mitjà de l'aire, el qual es converteix en un *fomes* que permet una difusió generalitzada de la infecció. Les malalties que es transmeten per mitjà de *fomites* ho fan també per contacte directe, i les que es transmeten a distància ho fan, a més, pels dos mecanismes predits. A aquest últim grup pertany la pestilència o epidèmia.

Girolamo Fracastoro estableix quines malalties es transmeten per cadascun dels mitjans, i descriu les característiques de les partícules contaminants: són compostes, ja que només allò compost es pot descompondre o podrir; a més, la tenacitat amb què estan units els seus components els permet resistir en el medi

ambient, la subtilitat els facilita la penetració en altres cossos i la viscositat fa que s'adherisquen a un nou hoste, ja que només allò apegadís es pot apegar a un subjecte pacient. Les partícules les denomina també *seminaria*, i els atribueix la característica de ser ens vius, atès que, com les llavors o gèrmens, poden germinar i desenvolupar una malaltia idèntica a aquella de la qual s'han generat. La germinació tan sols es produeix en un pacient de la mateixa naturalesa que la del subjecte agent, i es veu afavorida per la calor i la humitat. Al contrari, el foc consumeix les sements i l'aigua freda les destrueix.¹⁰

Aquests conceptes establerts per Fracastoro es troben, potser per primera vegada en llengua catalana, als capítols III i IV del *Compendi de la peste*, escrit pel metge i sacerdot mallorquí Francesc Terrades el 1590,¹¹ però l'autor no hi fa cap esment de la seua font.

La teoria de Fracastoro es va mostrar eficaç, en la prevenció del contagi, durant l'epidèmia que patí Venècia de 1555 a 1557, i es va difondre, sobretot, pel nord d'Europa, de manera que, a finals de la dècada dels 70 del segle XVI, va ser àmpliament admesa pels metges il·lustrats.¹² L'obra de Fracastoro es va recuperar i revisar durant l'últim terç del segle XIX, en plena època de la microbiologia en medicina. Nosaltres l'hem consultada, per fer aquest treball, en una edició bilingüe francès-llatí publicada a París el 1893.¹³

Antecedents

Poques voltes es produeixen en ciència canvis radicals en les teories, sinó que el més freqüent, en els avenços científics, són les lectures novadores de postulats preexistents, i aquest és el cas de la proposició sobre el contagi enunciada per Fracastoro.

El mot *semina* apareix en el poema didàctic *De rerum natura*, de Lucreci, per designar les partícules o àtoms que constitueixen la part material de l'Univers.¹⁴ El poema, redescobert per Poggio Bracciolini el 1417, va tenir una àmplia difusió i influència entre els humanistes del segle XVI. Lucreci va seguir, al seu escrit, les idees de l'atomisme establertes per Demòcrit i Epicur, i aquestes es troben en el rerefons de la teoria sobre el contagi exposada a *De contagionibus*.

Figura el mot sement, per exemple, a Joan Raphel Moix,¹⁶ en l'expressió “[en lo ayre] sembren la pestilent semilla”, però Moix no hi identifica semilla [sic] amb partícula, sinó que amb aqueixa paraula tan sols expressa una metàfora. D'altra

banda, la característica de viscositat, atribuïda per Fracastoro a les partícules o sements, s'aplicava d'antic a l'aire miasmàtic, i així apareix encara a Moix: “quant més crasso y viscos serà lo vapor, o seminari de dita putrefactió”,¹⁷ i a Fabra: “contagiosa per rahó dels vapors putres, que es transpiran y expiran, y per ésser la dita matèria pegallosa”.¹⁸ Aquesta revisió mostra que Girolamo Fracastoro es va recolzar en la doctrina del vapor miasmàtic, però en va fer una lectura des de la teoria de l'atomisme.

Aportacions de Fracastoro

La lectura innovadora que Fracastoro fa de doctrines precedents aporta la consideració de les *seminaria* com a partícules vives, amb potència per arrelar i desenvolupar la malaltia en un hoste apropiat. Alhora, exposa les característiques de les sements, tant en les qualitats primàries de calor i humitat,¹⁹ les quals els permet actuar sobre l'hoste, com en les secundàries de subtilitat, tenacitat i viscositat,²⁰ a les quals deuen la resistència en el medi ambient i en alguns objectes que ell denomina *fomites*. Introdueix el mot *fomes*, que des del llatí es podria traduir, de manera àmplia, per “estímul desencadenant”, i enumera les particularitats dels *fomites* que hi faciliten la persistència de les sements: han de ser objectes porosos, com les llanes, els draps i moltes de les fustes.²¹ Estableix els tres mecanismes de contagi, determina quin mecanisme correspon a cada malaltia²² i fixa que cada malaltia la desencadena un agent causal específic.²³ Així, Fracastoro, partint d'una metàfora suggeridora prèviament establerta, elabora una teoria del contagi.²⁴

LA PESTILÈNCIA DE 1586-1591 A CATALUNYA

Rerefons mèdic

L'any 1586 es va iniciar un temps de pestilències a Catalunya que persistí fins a 1591. Durant aqueix temps el metge Antoni Girauld, natural de Montpeller i veí de Narbona, escrigué el 1587 el llibre *Utilíssim, prompte i fàcil remey e memorial per a preservarse y curar de la peste*, i ho feu per donar instruccions contra la pestilència que, des de l'any anterior, patien els habitants del Rosselló; el gironí Joan Raphel Moix publicà a Barcelona, també el 1587, el *Libre de la peste dividit en tres tractats*, i Lluís Fabra, natural de Peralada i veí de Girona, feu imprimir, el 1589 a Perpinyà, *Discurs sobre la peste explicant la essència della, causes, senyals, pronòstic y curació*.

Aquesta relativament nombrosa, en tres anys, producció de llibres instructius adreçats a la població general, ens fa sospitar la importància d'aquelles epidèmies, i la podem confirmar gràcies al llibre de Lluís Fabra, perquè el seu capítol 5 és una crònica dels tràgics esdeveniments. Hi diu Fabra que l'any 1586 s'inicià, a la Vall d'Aran i els seus voltants, una pestilència a causa d'algunes robes vingudes de França, on uns anys abans havia estat present el mal. L'extensió de l'epidèmia es va poder controlar, però en el mes de desembre del mateix any el flagell s'estengué per la partida de Millars, al Rosselló, i per alguns punts del bisbat de Girona, si bé, amb la diligent actuació, aquestes terres quedaren lliures de la pesta en la primavera del 87. Però en novembre del mateix any s'encengué de nou per la localitat d'Elna, on perseverà fins a l'any 88. A través d'unes robes portades d'Elna a Peralada el flagell passà en novembre a Peralada, Roses, la Selva i Cadaqués, i en juny de 1589 havia afectat molts llocs propers a Barcelona, on va provocar que els veïns que s'ho podien permetre començaren a abandonar la ciutat. Tot i així, els efectes del flagell no van ser intensos al principi, de manera que els paisans més arrelats, pensant que no seria pesta sinó una malaltia vulgar, romangueren a Barcelona. Entrant la canícula, el mal es tragué la màscara i causà tals estralls que fins al dia de Nostra Senyora de Setembre els morts a la ciutat passaven de set mil persones. En alguns llocs empestats, com en la vila de Valls, faltava qui enterrara els morts, de manera que quan algú se sentia malalt, per no quedar sense sepultura, anava a l'església per morir en lloc sagrat, i d'aquesta manera hi restaren moltíssims cossos sense soterrar. A Barcelona havia alguns carrers dels quals es diu que era impossible passar-hi sense contagiar-se, així que els tancaren.²⁵

El “Compendi de la peste”, de Francesc Terrades

L'autor,²⁶ Francesc Terrades, va néixer a Mallorca en una data desconeguda, i hi va morir el 30 de gener del 1596. Va estudiar Medicina molt probablement a València, com tants altres metges mallorquins coetanis (Pere d'Olesa, Damià Carbó, Sebastià Ferragut, Miquel Prat, Joan Baptista Binimelis, etc.).²⁷ En el moment d'escriure el llibre afirma que du 32 anys de pràctica de la professió, i haver exercit abans a València.²⁸ Es va ordenar sacerdot i, com a tal, va exercir a Manacor i Puigpunyent. Va ser un dels intel·lectuals més destacats de la Mallorca de finals del segle XVI. La seua biblioteca constava de prop de quatre-cents volums, amb exemplars sobre temes humanístics, teològics i religiosos, a banda dels mèdics. En medicina és fill de la seua època, i representa el trànsit entre el galenisme arabitzat i l'humanístic. Front al seu seguiment del galenisme arabitzat, contrasta la seua adscripció a les teories sobre el contagi que Fracastoro introduí, el 1546, amb la publicació de *De contagionibus*.

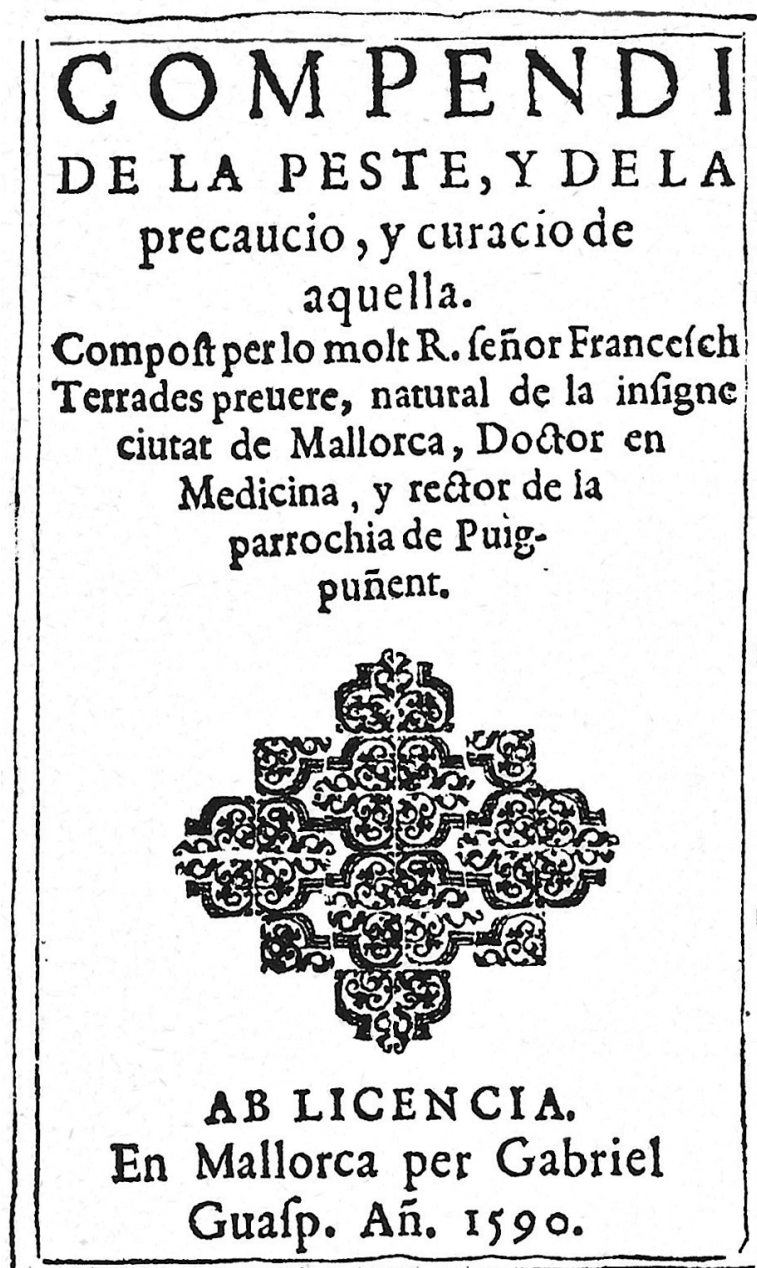

Figura 1. Còpia fotogràfica de la reproducció facsímil de la portada.
Cortesia de la Reial Acadèmia de Medicina de les Illes Balears.

Al “*Compendi de la peste*”, Terrades va escriure aquest llibre amb motiu de les pestilències que Catalunya va patir entre 1586 i 1591, concretament amb el revifament de l'epidèmia a Barcelona durant la canícula del 1589.

A la “Carta” que, en el llibre, adreça al bisbe de Mallorca (el llibre està sense paginar), diu: “*Entretenent les males noves (monseñor il·lustríssim) que de la peste lo mes de juliol vingueren de Barcelona en aquesta nostra terra, sperant que se avien de millorar, cada dia han anat més crexent y augmentant*”. S’hi refereix al mes de juliol de 1589. El llibre va rebre el vistiplau del vicari del bisbe en novembre de 1589, i es va publicar el 1590.

El port de Palma estava en contacte continu amb el de Barcelona a causa del comerç, i per aquest motiu era un perillós punt d’entrada del flagell. Francesc Terrades temia aquest perill, i diu a la part que en el llibre dedica “Al lector”: “*Zelós del bé universal de ma pàtria, me so mogut en scriure aquest breu, compendiós y clar sumari. Lo profit del qual fos molt commú, puys, essent de poquet volum y preu, aprofitarà a los pobres que no tenen tanta possibilitat per a llibres més costosos, y scrivint-se no ab lengua latina sinó en vulgar, serviria a los simples que no tenen tant caudal de enteniment*”.

Al mateix apartat, “Al lector”, el metge mallorquí parla de les seues fonts: “*Y havent praticat molts anys ha en la ciutat de València en temps de pestilència, y experimentat en ma persona pròpia perquè fuy un dels ferits, y més legit molts llibres acirca d’esta matèria, de ells y del que he dit he tret breument y recopilat lo millor y més profitós que me ha aparegut*”. És important aquesta afirmació, perquè al llarg del *Compendi* Terrades no fa referència a cap autor en concret, probablement per no considerar-ho important en un llibret de caire divulgatiu. Tot i així, als capítols III i IV es reconeix la teoria sobre el contagi de Fracastoro, i al capítol XIX es mostren, també sense referenciar-ne la font, les cinc coses negatives i les cinc coses positives que el metge Giovanni Michele Savonarola (Pàdua, 1385 – Ferrara, 1468) havia establert per al temps de pestilència.²⁹

El llibre és el primer imprès a Mallorca en llengua catalana³⁰ i, com ja s’ha dit, està sense paginar. S’inicia amb una “Carta” al bisbe de Mallorca Joan Vich i Manrique, valencià de naixement, hi segueixen unes indicacions “Al lector”, i a continuació s’hi exposa el tractat dividit en vint-i-sis capítols sense títols. El mateix Terrades, al final de l’apartat “Al lector”, agrupa els capítols d’aquesta manera: “*Dividex-se en tres parts. En la primera se descriu la naturalesa, les causes y señals de aquella. En la*

segona se mostra com nos avem de guardar. Y en la tercera entendran la cura, axí de la febra pestilencial com dels accidents". Les mides de l'exemplar són molt minses (17 x 12 centímetres), i el "Tractat" es desenvolupa en 71 pàgines de vint línies en la major part d'elles. Cada línia consta d'uns 35 caràcters, inclosos els espais. Després de l'edició del 1590 se n'ha fet una segona edició, facsimil, a Palma, el 1981, limitada a 250 exemplars numerats.

El contingut del *Compendi* ha estat estudiat per Antoni Contreras Mas,^{31,32} que assenyala el tractat com un dels primers en què les doctrines de Girolamo Fracastoro són acceptades a Espanya. Nosaltres analitzem, en aquest treball, els capítols de l'obra on s'exposen aquestes doctrines, les acarem amb una edició bilingüe (llatí-francès) del *De contagionibus* de Fracastoro, i observem la traducció al català que el metge mallorquí va fer dels termes en llatí.

EL CONCEPTE DE CONTAGI EN L'OBRA DE TERRADES

Introducció

Francesc Terrades dedica el capítol I del *Compendi* a establir què s'entén per pesta, i el capítol II a descriure'n la manifestació constant i característica, que és la febre pestilencial. Es troba, invariablement, en els llibres instructius de l'època la precisió del concepte de pesta, perquè la creença popular la identificava amb l'aparició de bubons, de manera que, si no hi eren aquests, no es podia parlar de pesta. Per aqueixa equivocada creença, el comú del poble arribà a donar el nom de glàiola a la malaltia, sinònim que ha arribat fins a nosaltres. Els metges intentaren desfer l'error, ja que podia ser perillós, i refermaren que el signe capital de l'epidèmia era la febre pestilencial, i que el bubons o glàioles podien aparèixer o no, com a accidents, en l'evolució del mal. La correcció és constant en els llibrets que hem consultat, i es troba de manera particularment explícita al d'Antoni Girauld.³³

La teoria del contagi de Fracastoro en l'obra de Terrades

Al capítol III, Terrades descriu una de les característiques de la febre pestilencial: la contagiositat. Fins ací res no havia variat respecte a les descripcions que de les epidèmies havien fet, per exemple, Joan Raphael Moix i Lluís Fabra, però a

continuació, i “*perquè esta doctrina se entenga*”, com el mateix Terrades diu, comença l’explicació del contagi amb les paraules següents: “*les partículas que d’elles [les malalties contagioses] avaporen poden ésser seminaris en altre*”.

Es pot observar que Francesc Terrades ha canviat “vapor” per “partícules” que se’n desprenen, i de cadascuna afirma que pot ser seminari en un subjecte pacient. Es completa el capítol amb la descripció de les característiques de les dites partícules quant a humitat, tenacitat i viscositat. El metge mallorquí, de fet, hi explica el mecanisme del contagi segons la teoria de Fracastoro.

En el capítol IV abunda Terrades en les circumstàncies que s’han de produir entre els subjectes agent i pacient perquè hi haja contagi, i descriu els tres mecanismes possibles d’aquest: per contacte directe, a través d’un objecte o *fomes*, i a distància, a través de l’aire. En la nostra revisió dels textos catalans sobre pestilència fins a 1590, tan sols en el *Compendi* hem trobat descrit el triple mecanisme de contagi, com també l’ús del mot *fomes*.

La font

Encara que, com hem dit, mai no s’hi esmenten les fonts, un acarament entre els capítols III i IV del *Compendi* i alguns passatges del *De contagionibus* ens permet aventurar que Terrades no només coneixia l’obra de Fracastoro, sinó que va redactar els capítols amb un exemplar d’aquesta al davant. Així, es troben paràgrafs al *Compendi* que són traduccions al català des d’altres de similars del *De contagionibus*:

“*I de aquí és que los que han begut verí moren infectes, mas no per contagió*” (*Compendi*, capítol IV), és la traducció de “*Qui hausto veneno pereunt, infectos quidem forteses dicimus, contagionem autem acceperisse, minime*”.³⁴

“*Anomene la fomes y esca les vestidures, la instància y altres coses de les quals ha usat lo qui stà infecte, les quals, encara que elles no sien corruptes, poden en si conservar los primers seminaris de la contagió*” (*Compendi*, capítol IV), es troba redactat a Fracastoro de la següent manera: “*Fomitem appello vestes, ligna et ejusmodi, quae incorrupta quidem ipsa existentia conservare nihilominus apta sunt contagionis seminaria prima*”.³⁵ Es pot notar que ací Terrades tradueix en primera persona, amb el resultat equivoc d’atribuir-se a si mateix allò que Fracastoro estableix com una aportació pròpia, i que es considera la introducció del mot *fomes* en medicina: “*Fomitem appello vestes, ligna et ejusmodi*”.

"Que un gra de rehim podrit podreix l'altre, i una poma podrida podreix l'altra" (Compendi, cap. IV), és la traducció de "*Videtur autem, quae inter fructus contagio versatur, quae solo contactu afficiat, ut uvae ad uvam et pomi ad pomum*".³⁶ En aquesta traducció veiem que Terrades escriu raïm a la manera de les Illes, *rehim*, i que trasllada *pomi* per poma, quan *pomum* és un hiperònim que designa la fruita, en especial la d'arbre i amb pell, ja que poma és *malum* en llatí. En la versió francesa que hem consultat s'ha traduït *pomi* per *poire* (pera).³⁷

"I anant lo dit aire de una part i altra, alt i baix, així també camina la contagió" (Compendi, cap. IV) és traducció de "*Magis autem sursum, et primo, sed tamen mox et ad latera, et postremo deorsum accidit terri*".³⁸ Ara bé, en la frase suara citada del *Compendi*, i probablement per haver de condensar en sis línies allò que a *De contagionibus* ocupa tres pàgines, Terrades exposa que el moviment de les sements del contagi segueix aquell de l'aire en què es troben, quan per a Fracastoro el moviment és intrínsec a les sements³⁹ i coincideix amb el moviment que Demòcrit i Epicur atribueixen als àtoms en el buit.⁴⁰

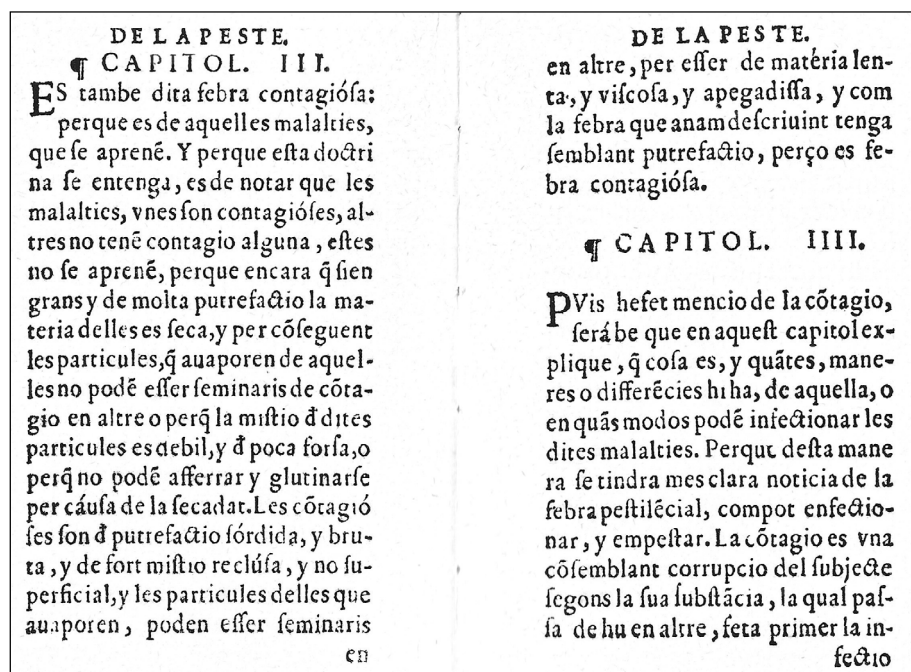

Figura 2. Còpia fotogràfica de l'edició facsímil. Capítol III i inici del capítol IV.
Cortesía de la Reial Acadèmia de Medicina de les Illes Balears.

Traducció dels termes al català

Francesc Terrades va seguir una teoria del contagi nova, i la va exposar traduïda al català, en opinió nostra, des d'un exemplar del text de Fracastoro en llatí. La traducció va ser senzilla quan un mot conservava el significat habitual, com en els casos de *particulae* (partícules) o *mistio* (mixtió). En el cas de *fomes* / *fomites* s'introduïa una accepció nova a un mot preexistent, i Terrades preservà el mot llatí, si bé hi afegí una traducció al català: "*fomes y esca*". En la versió bilingüe llatí-francès que hem consultat, *fomes* es tradueix per *foyer* (fogó),⁴¹ però els idiomes europeus van preferir preservar el mot llatí per expressar-ne l'accepció en el camp de la medicina. La paraula llatina *lentos*, amb el significat de qualitat de viscos, l'adaptà Terrades al català, i n'oferí també la traducció: "*matèria lenta y viscosa y apegadissa*". El mot *lentos* per expressar viscositat, ja obsolet, existeix, introduït en el camp de la medicina en el segle XVI i adaptat a cada idioma, en català, castellà, italià, francès o anglès.

EL CONTAGI EN UN TRACTAT POSTERIOR A TERRADES

L'any 1625 el metge manresà Bernat Mas va escriure *Orde breu, y regiment molt útil y profitós per a preservar y curar de la peste*.⁴² Ho feu perquè "*considerant que en lo present any de 1624, segons escriuen los astròlechs, se feu en 12 dies del mes de agost, al punt del mig dia, una dita conjunció y ajuntament de les dos infortunes Mars y Saturno en lo signe del Lleó*",⁴³ era d'esperar l'arribada de pestilència a Catalunya. Es pot veure que Mas seguia el neoplatonisme, que atribuïa les malalties, per propietat oculta, a la influència directa dels astres. L'astrologia judiciària havia estat condemnada per papa Sixt V en un *motu proprio*.⁴⁴ Tot i amb això, Mas va publicar el llibre amb llicència del bisbe de Barcelona.

La influència dels astres ja l'havia rebutjada, per exemple, Joan Raphel Moix de la següent manera: "*Però estos [els seguidors de la influència dels astres], com sanctament lo N. S. P. Sixto 5 ab un propri motu particular mana, han-se de dexar a la banda, y burlar-se d'ells com a fabricadors en lo cel cases de fum sobre fonaments de ayre*".⁴⁵ Però Bernat Mas la defensa a l'*Orde breu*: "*Contra esta veritat, ab infinites experiències averiguada, y autorisada de tots los doctors que en medicina han escrit de la peste, y en philosophia de coses naturals, vanament han imaginat alguns doctors, en nostra facultat doctíssims, que eren quimeres vanes, y pensaments somniats dels astròlechs, pensar que les esteles y planetes eran ni pogueren ser causes superiors*

naturals de la peste, escrivint que era fabricar cases de fum en lo cel sobre fonaments de ayre".⁴⁶ Malgrat la desavinença amb Moix, Mas referencia aquest entre els doctors de qui va extraure doctrina per escriure el seu *Orde breu*. Fracastoro, que a més de metge era astrònom -no astròleg- i professor de Lògica, deixà escrit que invocar propietats ocultes com a causants de les pestilències era "deslliurar-se massa a la lleugera d'un problema difícil" ("*Qui igitur occultas proprietates inducunt, parvo negotio ab his sese difficultatibus extricant*").⁴⁷

En contrast amb la creença en la influència dels astres com a causa directa de les pestilències, Bernat Mas accepta la teoria del contagi de Fracastoro, i parla de les partícules, seminaris o llavors de la pesta, assignant-los el nom d'àtoms. Desvetlla, així, la seua adhesió a l'atomisme de Demòcrit, de qui es declara seguidor.⁴⁸ Mas és possible que no llegira el *De contagionibus*, ni tampoc va tenir Francesc Terrades com a mestre en la teoria del contagi, malgrat fer referència al mallorquí com a un dels doctors de qui va prendre remeis i doctrina per escriure el llibre. Molt probablement va arribar a la nova teoria a través de Johannes Crato, metge dels emperadors Ferdinand, Maximilian i Rudolf II, i difusor de Fracastoro en el món germànic. Mas esmenta Crato amb freqüència al llarg del seu llibre, i reproduïx d'aquest algunes frases en llatí, en una de les quals es troba el mot *fomites*: "*maligni fomitis per antidota oppressione consistit*".⁴⁹

En castellà hem trobat admesa la nova teoria del contagi, sense esmentar-ne l'autor, en Luis Mercado, metge del rei, en el llibre que publicà el 1599.⁵⁰

DISCUSSIÓ

L'estudi de les obres conegudes en català sobre la pesta, i publicades entre l'any d'edició de *De contagionibus* i el de *Compendi de la peste*, ens du a suposar que Terrades, sense esmentar el mestre veronès, va ser l'introductor del contagi segons Fracastoro en la llengua catalana. L'aportació d'aquest treball consisteix en l'estudi comparatiu entre els capítols III i IV del *Compendi* i un exemplar en llatí del *De contagionibus*, amb el qual deduïm que el metge mallorquí va traduir paràgrafs d'aquest al català, i revisem la traducció que hi fa d'alguns termes que pertanyen al camp de la medicina. A més, creiem que Francesc Terrades, pel seu escrit sobre la pesta, va ser el primer metge de l'àmbit lingüístic del català que es pot denominar seguidor de Fracastoro.

NOTES

1. LÓPEZ MORENO, Sergio; GARRIDO LATORRE, Francisco; HERNÁNDEZ ÁVILA, Mauricio. "Desarrollo histórico de la epidemiología: su formación como disciplina científica". A: *Salud Pública de México* [Cuernavaca], 2000; 42: 133-143.
2. MOIX, Joan Raphel (1587). *Libre de la peste dividit en tres tractats*. 1a ed. Barcelona: Jaume Cendra, 1587. 1 v. 112 p.
3. FABRA, Lluís (1589). *Discurs sobre la peste explicant la essència della, causes, senyals, pronòstic y curació*. 1a ed. Perpinyà: Sampsó Arbús. 1589. 1 v. 287 p.
4. GIRAULD, Antoni. *Remei e memorial per a preservar-se i curar de la pesta (1587)*. Cremades / Veny, (ed.). 1a ed. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017. 1 v. 182 p. (Col·lecció Scripta; núm. 9).
5. GIRAULD, Antoni. *Remei e memorial... op. cit.*, p. 59.
6. ÁVAREZ JÁUREGUI, Clara. *Les Ordinacions de 1475* [en línia]. Versió 1.0. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, 2011. [En línia]. Consultable a: <<http://www.museul-h.cat/utills/obreFitxer.ashx?Fw9EVw48XS5fNmNF5v46UVSoES8P0RzXycN80irjQ1jklAAxhm2XB2nqazAX0qC84NU>>. [Consulta: 6 juliol 2023].
7. RIBAS i PONTÍ, Francesc (1981). "L'any dels *Capítols del morbo* de Mallorca". A *Tercer Congrés d'Història de la Medicina Catalana*. Actes, quart volum. Lleida, 1981. p. 423-426.
8. SCANU, Pasqual. "La pesta de 1582-1583 a l'Alguer. L'obra de Quinto Tiberio Angelerio". A: *Llibre d'Actes, X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana* (Perpinyà, 1976). 1a ed. Barcelona: Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears i Societat Catalana de Biologia, p. 495-520.
9. CONTRERAS MAS, Antoni. "Enfermedades infecciosas en Mallorca renacentista". A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* [Palma], 2006; 62: 25-42.
10. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus et contagiosis morbis & eorum curatione*. Léon Meunier, (ed. i traductor al francès). París: Société d'éditions scientifiques, 1893. 1 v. p. 372.
11. TERRADES, Francesc (1590). *Compendi de la peste*. 2a ed. Palma: Reial Acadèmia de Medicina de les Illes Balears. 1981. 1 v. p. 84.
12. SILVA, Carmen. *La teoría del contagio de Girolamo Fracastoro y su respuesta frente a los retos médicos de su época* [en línia]. Versió 1.0. Facultad de Filosofía y Letras. Universidad Nacional Autónoma de México. [En línia]. Consultable a: <https://www.academia.edu/36831400/LA_TEORÍA_DEL_CONTAGIO_DE_GIROLAMO_FRACASTORO_Y_SU_RESPUESTA_FRENTE_A_LOS_RETOS_MÉDICOS_DE_SU_ÉPOCA>. [Consulta: 1 juliol 2023].

13. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit.
14. MARTÍNEZ RUIZ, Alfonso J. *La concepción fisiológica de la Naturaleza en la obra de Lucrecio* [En línia]. Versió 1.0. Barcelona: Universitat Oberta Catalunya, 2011. Consultable a: <<https://openaccess.uoc.edu/bitstream/10609/7624/1/amartinezrTFC2705.pdf>>. [Consulta: 2 juliol 2023].
15. SILVA, Carmen. *La teoría del contagio...* op. cit., p. 105.
16. MOIX, Joan Raphel (1587). *Libre de la peste dividit...* op. cit., p. 22-23.
17. MOIX, Joan Raphel (1587). *Libre de la peste dividit...* op. cit., p. 30.
18. FABRA, Lluís (1589). *Discurs sobre la peste explicant...* op. cit., p. 31.
19. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 11-12.
20. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 15-17.
21. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 19.
22. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 8.
23. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 7.
24. SILVA, Carmen. *La teoría del contagio...* op. cit., p. 120.
25. FABRA, Lluís (1589). *Discurs sobre la peste explicant...* op. cit., p. 38-41.26.
26. CONTRERAS MAS, Antoni. *Francesc Terrades*. [En línia]. Versió 1.0. Madrid: Real Academia de la Historia. Consultable a: <<https://dbe.rah.es/biografias/37211/francesc-terrades>>. [Consulta: 6 juliol 2023].
27. CONTRERAS MAS, Antoni; PUJOL BERTRAN, Anton. "La Medicina als segles XVI i XVII". A: BONNER, Anthony; BUJOSA HOMAR, Francesc. *Història de la ciència a les Illes Balears*. Volum 2: *El Renaixement*. 1a ed. Palma: Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, 2006, p. 111-128.
28. TERRADES, Francesc. *Compendi de la peste*. 2a ed. Palma: Reial Acadèmia de Medicina de les Illes Balears, 1981. 84 p.
29. Coses negatives: *fames, fatigatio, fructus, foemina, flatus* (fam, fatiga, gaudi, dona, alè). Coses positives: *sanguinis missio, focus, fuga, frictio, fluxus* (sagnia, foc, fugida, massatge, eliminació de fluids).
30. CONTRERAS MAS, Antoni; PUJOL BERTRAN, Anton. "La Medicina als segles XVI i XVII"... op. cit., p. 116.
31. CONTRERAS MAS, Antoni; PUJOL BERTRAN, Anton. "La Medicina als segles XVI i XVII"... op. cit., p. 116-117.

32. CONTRERAS MAS, Antoni. "Aproximación al estudio del *Compendi de la Peste* de Francisco Terrades (1590)". A: *VI Congreso de Historia de la Medicina*. Barcelona, 1979.
33. GIRAULD, Antoni. *Remei e memorial...* op. cit., p. 57.
34. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 4.
35. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 8.
36. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 9-10.
37. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 9.
38. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 34.
39. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 32-34.
40. MARTÍNEZ RUIZ, Alfonso J. *La concepción fisiológica...* op. cit., p. 78.
41. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 13.
42. MAS, Bernat. *Orde breu, y regiment molt útil y profitós per a preservar y curar de la peste*. 1a ed. Barcelona: Esteve Liberòs, 1625. 1 v. 192 p.
43. MAS, Bernat. *Orde breu, y regiment molt útil...* op. cit., "Pròlech al lector".
44. *Contra Exercentes Astrologiae Iudiciariae Artem et alia quaecumque diuinationem genera, librosque de eis legentes, ac tenentes*, del 1585.
45. MOIX, Joan Raphel (1587). *Libre de la peste dividit...* op. cit., p. 19.
46. MAS, Bernat. *Orde breu, y regiment molt útil...* op. cit., p. 8.
47. FRACASTORO, Girolamo (1546). *De contagionibus...* op. cit., p. 23.
48. MAS, Bernat. *Orde breu, y regiment molt útil...* op. cit., p. 12-13.
49. MAS, Bernat. *Orde breu, y regiment molt útil...* op. cit., p. 49.
50. MARISCAL, Nicasio. *El libro de la peste del Dr. Luis Mercado: Estudio preliminar acerca del autor y sus obras*. 1a ed. Madrid: Imprenta de Julio Cosano, 1921. 1 v. 405 p.